

Mythos Humboldt. Vergangenheit und Zukunft der deutschen Universitäten

Mitchell G. Ash (Hg.)

Bespreking door Joseph Wachelder

Onlangs mocht ik uit de mond van een rector van een Nederlandse universiteit optekenen dat het Duitse hoger onderwijs als het slechtste van heel Europa te boek staat. Hoe kan de Duitse universiteit, die aan de basis lag van het wereldwijd verspreide idee *Forschungsuniversität*, zo in de versukkeling zijn geraakt? Het gangbare antwoord daarop is de opmars van de massauniversiteit vanaf de jaren zestig, gekoppeld aan een financiering die daar geen pas mee heeft gehouden. Daarmee wordt de schuld bij de overheid gelegd en treft de universiteit zelf geen blaam. Het uitdagende van de voorliggende bundel is dat hij die verklaring afwijst, en scherp geformuleerd, zelfs tot onderdeel van de problematische toestand van het Duitse hoger onderwijs verklaart.

Eén van de auteurs benoemt de problemen waar het Duitse hoger onderwijs thans mee kampt als 'Humboldt-syndroom'. Er is een te grote discrepantie gegroeid tussen retoriek en realiteit in het Duitse hoger onderwijs. Een slogan als *Einsamkeit und Freiheit* wordt nog steeds gebruikt maar is hol geworden en niet meer in staat om de praktijk te inspireren. Dit voorbeeld illustreert dat de diagnose van de actuele stand van zaken in het hoger onderwijs en het formuleren van eventuele remedies, verweven is met een interpretatie van de geschiedenis van dat onderwijs.

Die overtuiging ligt aan de basis van de opzet van deze bundel, waarin zeer uiteenlopende auteurs zijn bijeengebracht. Gezaghebbende historici schrijven revisionistische geschiedenissen van het Duitse hoger onderwijs. Leidende beleidsmakers zetten hun actuele overwegingen uiteen. Dat leidt tot confrontaties die worden geëxpliciteerd door commentaar op elkaars bijdragen te vragen. Een derde invalshoek wordt aangedragen door auteurs die reflecteren op het Amerikaanse hoger onderwijs. Amerika, dat paradoxaal genoeg een eeuw geleden de Duitse *Forschungsuniversiteit* (deels) overnam, en waar velen nu de noodzakelijk geachte hervorming van het Europese hoger onderwijs aan willen ontlenen. Die laatste omstandigheid maakt dat *Mythos Humboldt* niet alleen interessant is voor geïnteresseerden in het Duitse hoger onderwijs maar ook van belang is voor wie wil meepraten over de aanstaande reorganisatie van het hoger onderwijs in heel Europa. De Amerikaanse invloed is in *Mythos Humboldt* sterk aanwezig, wat niet alleen blijkt uit de kritiek op continentale tradities maar ook uit de opzet en de aangezochte auteurs.

Toch is *Mythos Humboldt* geen eenzijdig boek. Dat blijkt al uit de dubbele uitleg die samensteller Ash aan de titel geeft. Enerzijds verwijst de mythe naar een *Lebenslüge* die de waarheid toedekt. Het eerder genoemde Humboldt-syndroom valt onder deze categorie. Anderzijds hebben mythen in de antropologische traditie de functie zin en betekenis aan het handelen van een gemeenschap te verlenen. Ook voor die veel positievere betekenis hebben de auteurs oog.

Rüdiger vom Bruch behandelt de periode 1810-1945; Konrad Jarausch neemt de naoorlogse tijd tot aan de *Wende* voor West-Duitsland voor zijn rekening; terwijl John Connelly dat doet voor Oost-Duitsland. Mitchell Ash bespreekt het 'ver-nieuwingsproces' waar de voormalige Oost-Duitse universiteiten na 1989 mee te maken kregen. Vom Bruch laat in zijn bijdrage de dubbele betekenis van de Humboldt-mythe fraai zien: enerzijds als een idee dat momentum gaf, anderzijds als een idee

waarvan de sociale realiteit van de universiteit fors kon verschillen. Maar na 1945 had men eigenlijk niet anders kunnen concluderen dan dat de idee van de Duitse universiteit in diskrediet was geraakt, en diende te worden verlaten. Het tegendeel gebeurde. Jarausch en Connelly laten zien hoe na 1945 de Humboldtuniversiteit weer van stal wordt gehaald om het universitaire leven op te porren.

Het is boeiend om te lezen welke nieuwe draai men telkens aan de Humboldtmythe weet te geven. Zelfs in Oost-Duitsland, waar men de universiteiten als verlengstuk van de staat wilde zien, deed men (aanvankelijk) moeite de illusie van de Humboldt-universiteit overeind te houden. In het Westen leidde de combinatie van een pragmatische modernisering van de universiteiten en het weer oppakken van de Humboldt-retoriek tot wat Jarausch het Humboldt-syndroom noemt, een kloof tussen retoriek en realiteit. Die manifesteert zich onder andere in een prioritering van innerlijke cultivering en onderzoek boven een efficiënte beroepsopleiding waar de massauniversiteit in werkelijkheid (deels) om vraagt.

Het Humboldt-syndroom blijkt ook uit het succes van de retorische strategieën waarmee thans hoogleraren hun in de jaren zeventig teloorgegangene institutionele autoriteit weer opeisen. Dat alles heeft zijn prijs: *'Der Preis für die kontinuierliche Tyrannei des Humboldt-Syndroms in den deutschen Universitäten ist ein nicht anerkanntes Defizit an gesellschaftliche Legitimation.'*

Ronduit fascinerend is het om te lezen hoe de torenhoge kritiek op het West- Duits hoger onderwijs in 1989 verstomde, om ruim baan te maken voor een *Erneuerung* van het voormalige Oost-Duitse hoger onderwijs naar West-Duits model. In het Westen kwam de crisisstemming pas weer op toen de *Erneuerung* zijn beslag had gekregen. In 1997 begonnen studenten massaal te staken. De wenselijkheid van een hervorming van het Duitse hoger onderwijs is tot op de dag van vandaag een dankbaar onderwerp voor de kolommen en columns van *Die Zeit* of *Der Spiegel*.

In het tweede deel van *Mythos Humboldt* staat niet de geschiedenis maar *Istanalysen und Ausblicke* centraal. Politici, rectoren en gezaghebbende hoogleraren laten hier hun gedachten gaan over de gewenste toekomst van het Duitse hoger onderwijs. Peter Lundgreen verwacht veel van organisatorische veranderingen. *De (West)deutsche Rektorenkonferenz* (WRK, HRK), die met graagte aan Humboldts ideeëngoed refereert, bestempelt hij tot *'Hochburg konservativer Stellungnahmen'*. Lundgreen daarentegen ziet talloze mogelijkheden voor functionele differentiatie: tussen basisstudie en graduate school (waar alleen op de laatste nog van *'Einheit von Forschung und Lehre'* sprake is), tussen universiteiten onderling (het creëren van echte *Forschungsuniversiteiten* met een beperkt aantal studenten), tussen bondsstaten en tussen universiteiten en vakhogescholen.

De kurk van de corporatieve *'Selbstverwaltung'* waar de *'Ordinarienuniversität'* op dreef, leidt volgens Lundgreen tot een afkeurenswaardig egalitarisme. De vraag waar het volgens hem in de toekomst om draait is hoeveel verschillen in het universitaire systeem ontstaan en geaccepteerd worden. Er is geen panacée die *de* universitaire toekomst veilig stelt. We zullen moeten leren omgaan met verschillen in het hoger onderwijs. Dat is de belangrijkste uitdaging die de universitaire toekomst volgens Lundgreen in zich heeft.

De wens tot diversificatie komt ook in andere bijdragen tot uiting. In het verlengde van deze redenering ligt de constatering dat 'Amerikanisering' geen uit- komst biedt, simpelweg omdat er niet

één Amerikaans model is. Er zijn grote onderscheiden tussen de topuniversiteiten en de *state universities*, tussen *colleges* en *graduate schools*. Ook kunnen financieringswijzen, organisatiestructuren en juridische verankering enorm uiteenlopen. Duitsland zal het hoger onderwijs zelf opnieuw moeten vormgeven. Die lering kan ook Nederland uit de voorliggende bundel trekken: er is geen eenduidig Amerikaans model dat simpelweg kan worden overgenomen. Ook in ons land is een kernvraag hoeveel onderscheid wij tussen universiteiten accepteren. Pikante bijkomstigheid daarbij is dat grote verschillen tussen universiteiten onderling het generieke verschil tussen WO en HBO onderuit halen.

Wat mij in de bijdragen vooral intrigeert zijn opmerkingen die meerdere auteurs, min of meer in de marge van hun betoog, maken over de status van de student. In het Humboldt-model leven studenten (en hoogleraren) voor de wetenschap, wat een bijzondere, wat afzijdige, positie in de maatschappij rechtvaardigt. Lange tijd heeft een groot deel van de Duitse intelligentsia zich hooghartig afgewend van het politieke en maatschappelijke leven, terwijl studenten zich als een aparte stand manifesteerden. Meerdere auteurs merken op dat thans een nieuw type student op de voorgrond treedt, die werk, studie en privéleven veel (zelf)bewuster met elkaar verbindt dan voorheen. Het leven van een student staat niet langer uitsluitend in het teken van examens of studentikoos vermaak, maar studenten construeren individuele carrièrewegen, waarbij werken en leren elkaar (vaak zeer veelvuldig) afwisselen.

Rüdiger vom Bruch wijst erop dat reeds in de Weimar-tijd, in tegenstelling tot het beeld dat de populaire film van het toenmalige (vrolijke) studentenleven schetste, het fenomeen werkstudent meer dan wijd verbreid was. Die constatering staat niet op zichzelf. In zijn vergelijking tussen het Amerikaanse en het Duitse hoger onderwijs merkt Ash op: *'Der bedeutendste Unterschied zum deutschen Modell ist, daß nicht allein die Professoren, sondern auch die Studierenden in den Mittelpunkt gestellt werden'*. Evelies Mayer constateert dat, ondanks de crisis waarin het Duitse hoger onderwijs verkeert, in een vergelijkende studie tussen 13 landen de Duitse hoogleraren het meest tevreden zijn over hun academisch leven. Mijn verwachting is dat studenten sleutelfiguren worden bij de herinrichting van het hoger onderwijs, in Duitsland en in de rest van Europa.